

Sophie in 't Veld

Een Europees ID

2017 Prometheus Amsterdam

© 2017 Sophie in 't Veld
Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio
Foto omslag Bob Bronshoff
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3595 9

I

Identiteitscrisis?

T'es de droite ou t'es de gauche? T'es beauf ou bobo de Paris?
Sois t'es l'un ou soit t'es l'autre, t'es un homme ou bien tu péris
Cultrice ou patéticienne, féministe ou la ferme
Sois t'es macho, soit homo, mais t'es phobe ou sexuel
Mécréant ou terroriste, t'es veuch ou bien t'es barbu
Conspirationniste, illuminati, mythomaniste ou vendu?
Rien du tout, ou tout tout de suite, du tout au tout, indécis
Han, tu changes d'avis imbécile? Mais t'es Hutu ou Tutsi?
Flamand ou Wallon? Bras ballants ou bras longs?
Finalement t'es raciste, mais t'es blanc ou bien t'es marron, hein?

Ni l'un, ni l'autre
Bâtard tu es, tu l'étais et tu le restes

Ni l'un, ni l'autre, je suis, j'étais et je resterai moi

Ben je links of ben je rechts? Boerenkinkel of bekakte Parijzenaar?
Je bent óf het een, óf het ander, je bent een mens of je vergaat
Cultureel of kleingeestig, je bent feminist of houd je mond
Je bent hetzij macho, hetzij homo, maar je bent fobisch of seksueel
Van het ware geloof af of terrorist, je hebt een haardos of je hebt een baard
Samenzweerder, Illuminati, fantast of omgekocht?

Helemaal niets, of alles onmiddellijk, helemaal totaal, of besluite-
loos,

Hé, verander je nu van gedachten, imbeciel? Ben je nu Hutu of
Tutsi?

Vlaming of Waal? Heb je de handen in de zakken of ben je de lan-
ge arm?

Als het puntje bij het paaltje komt, ben je racist, maar ben je nu
blank of ben je bruin, hè?!

Noch het een, noch het ander

Een bastaard ben je, was je, en blijf je

Noch het een, noch het ander. Ik ben, ik was, en ik blijf mezelf.

De 'ik'-figuur in het lied 'Bâtard' van de Belgische zanger
Stromae krijgt striemende, dwingende vragen op zich af-
gevuurd: wie ben je? Waar hoor je bij? Je móet kiezen, je
bent óf het een, óf het ander. Allebei kan niet. Dan ben je
een bastaard, onwettig. De geniale taalgoochelaar Stromae,
zoon van een Rwandese vader en een Vlaamse moeder,
Franstalig opgegroeid in het multiculturele Brussel, is een
levend voorbeeld van de moderne mens die niet in een tra-
ditioneel hokje past. Zijn lied vat de verwarring van onze
samenleving mooi samen. Wie zijn wij? Waar horen we bij?
Wat bindt ons? Wat is onze identiteit?

Onze identiteit bedreigd?

Politiek gaat meestal over thema's als banen en economie.
Maar de laatste jaren gaat politiek steeds meer over identi-
teit. Politici en politieke partijen profileren zich door zich op
te werpen als de hoeders van onze cultuur en identiteit. Die

cultuur en identiteit staan, zo is hun redenering, onder druk of worden zelfs bedreigd. Bedreigd door vijanden van buitenaf. Bijvoorbeeld door de islam of door moslims. Ze spreken in apocalyptische termen van ‘islamisering’ van onze samenleving. Anderen menen dat ‘cultuurmarxisten’ niet zullen rusten voordat ze onze beschaving hebben onderworpen en vernietigd. Europese integratie wordt door partijen op de linker- én rechterflanken ook afgeschilderd als bedreiging voor de nationale identiteit. Grappig genoeg beweren anti-EU-partijen dat ze onze liberale, progressieve verworvenheden, zoals gelijkheid tussen man en vrouw of homorechten, willen beschermen tegen de islam en de EU. Maar hun bondgenoten en geestverwanten als Orbán in Hongarije, Le Pen in Frankrijk of Kaczyński in Polen zien die liberale, progressieve verworvenheden juist als de grootste bedreiging voor hun nationale identiteit, die gebaseerd is op ‘traditionele waarden’. Ze zien de EU als het ultieme symbool van die liberale, progressieve maatschappij. Ook in niet-westerse landen worden ‘westerse’ waarden als gelijkheid tussen mannen en vrouwen of vrijheid van meningsuiting juist gezien als een bedreiging voor de identiteit.

Wereldwijd maakt men zich zorgen over de identiteit. Dat wil zeggen: de collectieve identiteit, de culturele identiteit. De angst voor verlies van identiteit wordt geuit in alarmerende taal, alsof we in oorlog zijn of in een dictatuur leven, of dat we worden overvallen door een enorme natuurramp. Wilders en Le Pen proclameren de ‘bevrijding’, alsof we onder een bezettingsmacht leven. Reaguurders bezigen de term ‘EUSSR’ over de Europese Unie. Er wordt gesproken over ‘verraders’ onder ons. ‘The Collapse of American Identity,’ kopte *The New York Times* dramatisch in mei 2017. ‘De westerse beschaving staat op het spel,’ zei Donald Trump in een speech tijdens zijn staatsbezoek aan Polen in juli van dat jaar. Nu

zijn er mensen die van mening zijn dat Trump daar zelf in belangrijke mate aan bijdraagt, maar evengoed is het een opmerkelijke uitspraak van de president van het land dat gedacht wordt de leider van diezelfde westerse wereld te zijn. Steeds vaker zijn mensen zelfs van mening dat gebruik van geweld is geoorloofd om de 'identiteit van de natie' te verdedigen (het verdedigen van de 'identiteit van de natie' door cultuur en onderwijs fatsoenlijk te financieren vinden ze dan vaak weer niet geoorloofd).

Waar komt die angst vandaan? In de praktijk lijkt het nog wel mee te vallen met die dreigende ondergang van onze cultuur. Onze westerse, liberale waarden lijken in opmars. En onze identiteit kan wel tegen een stootje. Dus vanwaar de heftige discussies? Wat is er aan de hand? En waarom zijn wij Europeanen zo onzeker?

Op zich hebben we alle redenen om de wereld vol zelfvertrouwen tegemoet te treden. Zeker, Europa heeft de laatste jaren te maken gekregen met diverse crises, en in sommige delen van Europa zijn mensen heel hard getroffen. En natuurlijk zijn er ook zorgen en problemen. Maar toch is er reden om vertrouwen te hebben in de kracht van de Europese Unie. We zijn een economische grootmacht met meer dan een half miljard mensen, het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking is hoog, de inkomensongelijkheid behoort tot de laagste ter wereld, en solidariteit en sociale bescherming zijn onlosmakelijk onderdeel van onze economie. De levensverwachting is hoog en de kwaliteit van onderwijs en zorg behoort tot de beste ter wereld. Zorg voor onze leefomgeving en voor de generaties na ons staat hoog in het vaandel. We hebben een unieke prestatie geleverd door na de bloedigste eeuw uit de geschiedenis van dit continent duurzame vrede te scheppen, met 's werelds hoogste normen voor burgerrechten en individuele vrijhe-

den. We hebben de hoogste levenskwaliteit ter wereld, en ook de kwetsbare groepen hebben het in Europa beter dan elders. Want heel rijke mensen hebben het overal ter wereld goed. De Europese Unie is nog steeds de beste waarborg voor onze manier van leven. Alle reden om vertrouwen te hebben in ons eigen vermogen om stormen het hoofd te bieden en om grootse dingen tot stand te brengen.

En toch zijn Europeanen bezorgd en onzeker over de toekomst. Toch heerst er onderling wantrouwen. En niet alleen Europeanen. Ook in de Verenigde Staten en andere delen van de wereld zijn mensen onzeker.

Wat vaak schuil lijkt te gaan achter de vrees voor ‘verlies van identiteit’, is de veranderende sociale en politieke orde. Identiteit gaat over het horen bij een gemeenschap, zich identificeren met bepaalde kenmerken en waarden. De identiteit van de gemeenschap wordt gedefinieerd rondom het ‘eigene’, het herkenbare, maar ook als contrast met de ander, zoals een gemeenschappelijke vijand.

Maar de wereld gaat door een turbulente fase. De sociale en politieke orde in de wereld verandert ingrijpend en in een razend tempo. Het houvast van de gevestigde orde, van de ongeschreven sociale codes en van de hiërarchie van de patriarchale samenleving, verdwijnt. De wereld is in slechts enkele generaties onherkenbaar veranderd, en de verandering lijkt steeds sneller te gaan. Door globalisering, grote verschuivingen in de wereldpolitiek, de digitale revolutie, migratie, en emancipatie van vrouwen en minderheden worden alle sociale verhoudingen ondersteboven gegooid. Het duizelt veel mensen, en in de maalstroom van verandering zoeken ze tevergeefs naar de noodrem. We klampen ons vast aan oude zekerheden. Mensen hebben een natuurlijke aversie tegen verandering. In het Engels is er een mooie uitdrukking voor: ‘The only person welcoming a change, is a

wet baby.' Dus als er zoveel tegelijk verandert, zonder dat we er grip op hebben, bekruipt ons een gevoel van paniek. Populisten van allerlei kleuren beloven dat ze de vertrouwde orde weer gaan herstellen. Maar die orde verandert onomkeerbaar. En op veel terreinen.

Globalisering

Allereerst globalisering. De opmars van de populistten wordt vaak toegeschreven aan de globalisering. Vooral laagopgeleide blanke mannen uit oude industriegebieden en van het platteland, die geen aansluiting meer vinden, of vrezten te vinden, als gevolg van de globalisering van de economie, zouden het electoraat van de populistten vormen. De kloof tussen arm en rijk groeit, en een stem op populistten is een stem tegen de globalisering, zo is de gedachte. Nu is het zeker waar dat een deel van de bevolking zeer kwetsbaar is, of achterblijft of regelrecht verliest als gevolg van de globalisering. En de mondiale financiële crisis heeft diepe wonden geslagen, waarbij vooral de kwetsbare mensen zijn geraakt. Maar dat kan niet de hele verklaring zijn. De kiezersaanhang van populistten is groter dan de groep mensen die te vrezten hebben van de globalisering. Zowel in de EU als in de VS zijn er groepen mensen die het objectief gezien moeilijk hebben, maar tegelijkertijd geeft in enquêtes een grote meerderheid van de mensen aan dat ze eigenlijk zeer tevreden zijn met hun leven. Ook mensen die juist kansen hebben door de globalisering, uit de hoogopgeleide en bemiddelde elite, vrezten voor verlies van identiteit en stemmen op partijen die beloven de oude wereldorde te herstellen. Daarentegen stemt de jonge generatie, die objectief toch écht minder goede perspectieven heeft dan de generaties

van na de oorlog, veel minder voor populistische partijen. Populisten die beweren 'Het Volk' te vertegenwoordigen zijn vrijwel zonder uitzondering zelf afkomstig uit de elite: miljonair (Trump), London City-bankier (Farage), Etonian (Boris Johnson), politiek establishment (Wilders, Le Pen), aristocratie (Beatrix von Storch, AfD), academici (Baudet, Cliteur). In contrast met hun xenofobe retoriek hebben meerderen van hen buitenlandse wortels of een partner uit een ander land. De levensstijl en levensstandaard van populistische leiders zijn doorgaans een heel andere dan die van hun kiezersaanhang, extravagant en excentriek. Hun programma biedt doorgaans weinig voor 'de gewone man', integendeel. Zo worden juist de kwetsbare groepen geraakt door het beleid van Trump, of door de brexit. De gevolgen van globalisering vormen een deel van de verklaring voor de populariteit van populistten, maar het beeld is dus helemaal niet eenduidig. Sociaal-economische factoren zijn ook geen volledige verklaring voor groeiend extremisme, of het nu gaat om jihadi's of neonazi's.

Digitale revolutie

Een tweede ontwikkeling die de wereldorde volledig op zijn kop zet, is de digitale revolutie. Ik noem het bewust een revolutie, want de impact van ICT laat zich makkelijk vergelijken met die van de industriële revolutie. Niet alleen komen er nieuwe spannende technologieën die ons leven makkelijker maken en leuke nieuwe gadgets opleveren, maar door digitale ontwikkelingen worden de economische, politieke en maatschappelijke verhoudingen radicaal door elkaar geschud. De nieuwe technologieën worden terecht 'disruptive' genoemd: ze verstoren de gevestigde structuren en proces-

sen zeer grondig. In amper twintig jaar tijd werden bijvoorbeeld de reiswereld, de uitgeverij, de muziekindustrie en de filmindustrie volkomen ondersteboven gegooid. Bemiddelaars zijn overbodig geworden, de keten wordt vervangen door losse netwerken van individuen. Iedereen is zijn eigen journalist, auteur, uitgever, reisagent. Banken en verzekeraars, die al eeuwenlang gezapig en ongestoord op dezelfde manier hun zaken doen, zien tot hun verbazing ineens hoe snelle FinTech-start-ups met nieuwe slimme financiële diensten de gevestigde financiële wereld van zijn sokken blazen. Overheden kijken met verbijstering toe hoe blockchain hun muntmonopolie ondergraaft. Wetenschappelijke uitgevers die dik geld verdienen aan de breinvruchten van anderen, voeren een achterhoedegevecht en verzetten zich met hand en tand tegen het delen van kennis via open access. In ontwikkelingslanden zijn smartphones de sleutel naar ontwikkeling en groei, waarmee schijnbaar voorbestemde misère en armoede worden doorbroken. De gevestigde vertegenwoordigende democratie wordt flink uitgedaagd door mobilisering en organisatie van belangen en meningen op het internet. Waar macht millennialang was gebonden aan territorium, verliezen landsgrenzen in het digitale tijdperk hun betekenis, en daarmee begrippen als jurisdictie, territoriale macht en soevereiniteit. Oorlogen zijn niet meer bloederige conflicten op het slagveld tussen twee staten onder de regels van het oorlogsrecht, maar onduidelijke cyberaanvalen door schimmige niet-statelijke partijen in een juridisch niemandsland. De digitale revolutie holt de staatsmacht uit. In het digitale tijdperk is het lastig wetten te maken en te handhaven in een geografisch afgebakend territorium, terwijl de activiteiten die de staat poogt te reguleren geen territoriale grenzen kennen. Daar komt bij dat de wereld wordt bestuurd door een generatie uit het predigitale tijdperk. Wie

herinnert zich niet de epische scène van een Nederlands premier die bij een werkbezoek aan een school een computermuis richtte op een beeldscherm, alsof het een afstandsbediening was. Het is voor politici niet eenvoudig om wetten te maken, en voor rechters en toezichthouders niet om ze te handhaven.

Als aardbewoner in het digitale tijdperk wordt onze identiteit ook nog door andere factoren beïnvloed. De ogen van de huidige generatie zien een heel andere wereld dan die van hun ouders of grootouders. Als lid van de touwtje-uit-de-brievenbus-generatie van begin jaren zestig groeide ik op met Paulus de Boskabouter en Swiebertje in zwart-witte televisie. Kinderen van nu krijgen de hele wereld binnen via YouTube of Facebook. De gedeelde belevenissen die de identiteit van de huidige generatie vormen zijn van een heel andere orde. Zij delen nieuwe beelden, conventies, ervaringen. Ze ontwikkelen een gezamenlijke identiteit rondom nieuwe symbolen, iconen, helden, verhalen. Ze groeien op in nieuwe maatschappelijke verhoudingen. De generatie van nu leeft in een mondiale mediawereld, ziet de wereld door haar eigen filter bubble. Ze is mondiaal consument, doet haar inkopen op de wereldmarkt. Zelfs het protest tegen de moderniteit bedient zich van de digitale wereld. Of het nu jihadisten zijn die via het internet rekruteren en hun propaganda verspreiden, of antikapitalistische demonstranten die straatrellen rondom een G20-top filmen met hun iPhone 7. Het grootschalig gebruik van persoonsgegevens leidt tot nieuwe 'normering'. Met behulp van algoritmen wordt vastgesteld wat de doorsnee is van een groep, dat wordt de norm. Wie niet in het profiel past, wijkt af. Overheden maken gebruik van die profielen en normen, en bestempelen vervolgens personen die afwijken niet alleen tot 'anders', maar ook als 'verdacht'. Dit is eigenlijk in